

Н. А. Мацьбок-Стародуб, асп.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

**Трансформация понятия "грех" в трилогии
"Бабочки на шпильках" Ирины Вильде**

В статье проанализированы отдельные аспекты православного мировоззрения, представленные в цикле ранних повестей Ирины Вильде, в частности рассмотрены особенности изображения писательницей такого понятия, как грех. Исследовано осознание главным персонажем трилогии собственной греховности и греховной сущности других людей. Определены характерные особенности авторского воплощения концепта грех, представление о котором подано главным образом посредством мыслей и поступков Дарки Попович.

Ключевые слова: проза межвоенного периода, западноукраинская женская проза, грех, православное мировоззрение, греховная сущность.

N. Matsybok-Starodub, postgraduate
Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv

**The transformation of the concept of sin
in the trilogy "Butterflies on the heels" by Iryna Wilde**

The article analyzes some aspects of the orthodox world view, presented in the cycle of Iryna Wilde's early novels, specifically it investigates peculiarities of author's representation of the sin. Understanding by the main character of the trilogy her own sinfulness and the sinful nature of other people is examined. Specific features of writer's embodiment of the concept of sin, presented in Darka Popovychs thoughts, are defined.

Key words: prose of the interwar period, Western Ukrainian women's prose, sin, orthodox world view, sinful nature.

УДК 821.111

І. П. Мегела, д-р. філол. наук. проф.
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**ІГРОВІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ УТОПІЇ
Г. ГЕССЕ "ГРА В БІСЕР"**

Стаття присвячена аналізу роману "Гра в бісер" Германа Гессе як філософської утопії і праобразу планетарної культури. Висвітлюється функціонування ордену інтелектуалів у "республіці духу" Касталії, розкриваються засади гри в бісер як синтезу різних наук і мистецтв, як універса-

льної мови в оперуванні культурними вартостями людства. Аналізується композиційна побудова роману, філософський зміст його послання.

Ключові слова: гра в бісер, філософська утопія, аскетичний орден інтелектуалів, "фейлетонна епоха", духовна ієрархія, синтез наук і мистецтв, планетарна культура, формалізація, методологізація, квазікоментування, мегатекст.

"Гра в бісер" – філософський роман Германа Гессе, сповнений роздумів про долю світу і цивілізації, культури. Відчуваючи реальну кризу культури, розмірковуючи над можливими напрямками виходу з неї, письменник показав один з вірогідних шляхів розвитку культури, точніше, її елітарної інтелектуально-естетичної сфери.

Ідея створити "апокаліптичну пісню", оперу чи симфонію, прийнятою музикою занепаду, але яка б не виключала надії на відродження духу, сформувалася у Гессе до початку 30-х років ХХ+ ст., коли він визначив для себе два головні джерела "гри в бісер" – музику і математику. Першу, як таку, що здатна підняти людину на вищий щабель злиття з духом, співвіднести індивідуальну музику душі з музикою небесних сфер, а другу, як таку, що відкриває можливість формалізації духовних багатств, нагромаджених людством, і приведення їх до єдиної універсальної мови, семіотичної системи.

Події, описані в романі, відбуваються в далекому майбутньому (2400 р.), у вигаданій провінції Касталії, яка подана як своєрідна резервація духовного життя. Основну частину її населення складає аскетичний орден інтелектуалів, які займаються навчанням й вихованням молоді, вдосконаленням у гри в бісер.

Однак "Гра в бісер" – не утопія у звичному розумінні цього слова, це і не спроба передбачувати майбутнє в дусі фентезі. Цей твір часто визначають як "інтелектуальний" роман [1], "роман-притча" [2], "роман непрямого зображення" [3]. Найбільш точним видається означення "Гри в бісер" як "філософської утопії, дія якої відбувається у далекому майбутньому, коли людство встигло розпізнати гіркоту плодів всеохопної прагматичної брехні, хижацького егоїзму та рекламної фальсифікації духовних вартостей, а розпізнавши, створило співтовариство хранителів істини – Касталійський Орден" [4.12].

Твір складається з трьох частин: вступного трактату – "популярного" нарису історії Касталії та Гри в бісер, життєпису головного героя Йозефа Кнехта, написаного начебто від імені касталійського історика з далекого майбутнього і лише "опублікованого" Гесе. Використання прийому "очуднення" дозволяє автору домогтися ілюзії документальності, точності в описі людей, подій, країн й епох, створених його уявою. Як зазначає російська дослідниця роману Гутерман Ю.О., головним принципом, що дозволяє говорити про системне, упорядковане існування у романі різних жанрових ознак, є поєднання двох планів – езотеричного (головного) та екзотеричного (залежного). При цьому езотеричний план утворений філософським змістом, а екзотеричний – жанровими категоріями роману-виховання та роману-утопії. Подібний підхід дозволяє розглядати "Гру в бісер" як синтетичний роман з породжуючою основою езотеричного характеру, що дає можливість упорядкувати різні жанрові категорії у межах однієї системи [5].

Подані в заключній частині твору вірші і три новели, що мають форму життєписів і начебто належать перу Кнехта, мовби підкреслюють їх "позачасовий" зміст [6]. Герої цих життєписів – заклинач дощу – носій духовності серед варварського племені, який віддає себе в жертву заради порятунку громади від засухи і голоду, ранньохристиянський схимник Йосиф Фамус, який переборюючи духовну кризу, зневіру продовжує служити душпастирем, Даса – представник буддійської культури. життєвий шлях якого позначений злетами і падіннями – символізують ілюзорність людського існування. Вони є грою поетичного світосприймання, спонукаючи як самого Кнехта, так і читача до занять історично віддаленими культурами і духовними світами, породжують розуміння відносності того, що людина сприймає як свою індивідуальну природу" [7.239] Все це варіації служіння – у "різному вбранні", з різним фіналом (недаремно ім'я героя "Кнехт" німецькою означає слуга). А якщо вдається до порівняння з музикою (Йозеф Кнехт – музикант, його наставник – Магістер музики) то можна помітити, що головний "мотив" мовби кілька разів "програється" у різних тональностях. "При цьому оживає вся духовна історія самого письмен-

ника, його пошуки, його роздуми про найсуттєвіше як для нього, так і для його сучасників" [8].

З розповіді фіктивного біографа Йозефа Кнехта, стає відомо, що індустріалізовану Європу в минулому спонукала духовна криза. Про економіку судили артисти, про філософію – журналісти. Наукова діяльність сприймалася зовсім не в наукових цілях, а мистецтво перетворилося на маскульт. Гессе називає це явище "фейлетонною епохою і вважає, що така цивілізація вичерпала себе.

З іншого боку, в умовах культурного хаосу виникає нестримне бажання озирнутися назад, повернутися до устояних звичаїв, до непохитних засад, що не піддаються легкодумним змінам. І як наслідок – голод на істину і право, потяг до розуму, прагнення перебороти хаос. На засадах таких прагнень і функціонує Касталія – країна інтелектуалів, що нагадує утопічну "державу" Платона, новосвропейський ідеал "республіки вчених".

Касталію називають утопією, хоча у її укладі немає нічого утопічного, пов'язаного з суспільством майбутнього. Навпаки, на кожному кроці зустрічаються анахронізми. Життя містечок у Касталії, немовби застигло у патріархальності "Касталія – не майбутнє, а вічна, платонівська ідея". Головне призначення касталійців – виховання інтелектуалів, вільних від кон'юнктури і буржуазного практицизму. Касталія для Гессе – абстракція, складний символ, прихисток чистої споглядальної духовності, на відміну від світу, зараженого "фейлетонізмом". Найбільше надбання Касталії – "гра в бісер", мистецтво творення метатексту, синтез різних видів мистецтва.

Згідно з Гессе, гра виникла в середовищі талановитих математиків і музикантів. Згодом в розробці її правил стали брати участь й самі гравці, хранителі, інтелектуально-духовна еліта (філологи, мистецтвознавці, філософи, теологи). Така гра синтезує інтелектуальні, наукові, духовні, релігійні, художні цінності і досягнення людства, поступово вона перетворилася на "гру гри" – елітарну духовну культуру людства. Гра має свої складні правила, дотримання яких контролює касталійська ієрархія на чолі з Магістром Луді..., "Таким чином, Гра в бісер – це гра всім змістом і всіма вартостями нашої культури, майстер грає з ними десь так, як у добу розквіту живопису художник грав барвами своєї палітри. Всім, що людство в епохи свого піднесення витворило в сфері

пізнання, високих думок і мистецтв, що в наступні сторіччя наукового осмислення було закріплене в поняттях і стало спільним інтелектуальним надбанням, – усім цим величезним зібранням духовних вартостей гравець у бісер володіє так, як органіст своїм органом, і орган той доведений до майже неймовірної досконалості, його клавіші й педалі відтворюють весь духовний світ, його регістри майже незчисленні, теоретично на цьому інструменті можна програти духовний зміст цілого всесвіту" [9.27].

Зародившись як інтелектуальна гра духовними цінностями і схемами, образами, фігурами, мовами, ієрогліфами, мелодіями, науковими теоріями, гіпотезами, Гра в бісер швидко перейшла від чисто інтелектуальної поверхової віртуозності до споглядання, медитацій та в інші прийоми духовних практик, тобто, перетворилася на своєрідне богослужіння без бога, релігійної доктрини і теології [10] Гра – це культура, що усвідомила свою внутрішню естетичну сутність і свідомо культивує естетичний досвід буття у світі. Не випадково Гессе підкреслює езотеричний характер Гри. Через незлічені "закоулки архіву" й лабіринти знань, вартостей, витворів культури, через найдавніші духовні практики й східні вчення та міфи, через дзэнські сади і трактати великих схимників, музику Баха й відкриття теорії Ейнштейна справжні майстри Гри. проникають в неосяжні іншими способами таємниці буття, відчуючи від цього божественну насолоду, набуваючи неземний спокій преображеної й очищеної душі [11].

Концепція "гри в бісер" має чимало спільного з логічною "машиною Раймунда Луллія – мислителя Середньовіччя, універсальною мовою Готфріда Лейбніца та синергетикою Річарда Бакмінстера Фуллера. Серед "батьків" – гри в бісер Гессе згадує "базельського жартівника, закоханого в музику і математику". Мова йде про Карла Густава Юнга, в учня якого Гессе проходив сеанси психоаналізу. Внаслідок цього гру в бісер можна овизначити як особливу маніпуляцію з символічним, вибудовану за власними законами. Серед компонентів гри Гессе називає і "магічний театр", в основі якого лежить ідея К.Г. Юнга про активну уяву".

Йозеф Кнехт, *Magister Ludi*, так пише про свій досвід осягнення суті Гри: "Я раптом зрозумів, що в мові чи принаймні в принципі Гри в бісер кожен знак справді всеосяжний. Кожен

символ і кожна комбінація символів веде не куди-небудь. Не до окремих прикладів. Експериментів і доказів. А до центру. До таємниці й до серця світу, до першооснови знань. У сяйві тієї хвилини я побачив "Що кожен перехід з мажору в мінор у сонаті, кожне перетворення міфа чи культу, кожне класичне, мистецьке формулювання, коли розглядати його справді медитативно, – це не що інше як безпосередній шлях до найбільшої таємниці всесвіту, між коливанням туди й назад, між тією миттю, коли набирається в груди повітря. І тією, коли воно виходить з грудей, між небом і землею, між Інь і Янь вічно відбувається священнодійство... тепер я вперше почув внутрішній голос самої Гри. Її потаємна глибока суть озвалася до моєї душі. І відтоді в мені не гасне віра, що наша висока Гра – справді *lingua sacra*, священна, божественна мова" [9, 115–116].

Гра в бісер, якщо розглядати її як явище культури, здатна відтворювати різні за смыслом ситуації людської діяльності. Ця її особливість відповідає пошуковій спрямованості сучасної наукової думки. Культурно-філософське моделювання, що зберігає в собі багатющий досвід різних видів діяльності, подане в гессевській "Грі в бісер" під знаком гуманістичного ідеалу. Письменник називає гру скляних намистинок "символічною і багатозначною формою пошуків досконалості" [12]. Семантичне поле Гри в бісер моделює в основному сферу естетичної діяльності, що на думку письменника, організовує всі сфери життя суспільства і людини на основі порядку, чіткості, благочестивості й гармонії. Синтез розрізненої поліморфії духовного і матеріального життя набуває у романі Гессе нового естетичного рівня і є вираженням морально-життєвих вартостей.

Гессе спирається на давню традицію; (образ "мудреця", "досконалої людини" у давніх китайців, чи ідеал сократівського вчення про чесноти). Він не визнає індивідуалізму буржуазного суспільства, але ще більше не сприймає догми масової культури з її пристрастю до "біографій", до особистого життя особи.

Гессевська модель культури не зорієнтована на творчість. В Педагогічному відомстві не заохочується створення нових художніх творів, оскільки в сучасному хаотичному світі створити щось насправді цінне неможливо. Нетворчий епігонський дух

Гри в бісер звернений до культури минулого, з її чистотою і благородством. В пошуках довершеності Гессе звертається до класичної музики, до музичного структуралізму ХХ ст., аналізує різні виховні моделі. прагне осмислити кризу буржуазної свідомості в межах духовної культури.

Роман "Гру в бісер" можна розглядати не лише як зразок органічного поєднання філософсько-естетичних принципів Сходу і Западу, але і як маніфест майбутньої "планетарної культури" (ПК) (термін Середкіної Е.В.), здатної на нових засадах організувати і структурувати соціальний космос [13]. У цьому творі закодована інформація про генеральні тенденції і закономірності розвитку світової культури в майбутньому в контексті глобалізації й інтернаціоналізації сучасного життя, формування нового культурного "гіперпростору", в якому *культуросмисли* і *культуросимволи* всіх епох і народів перебувають у стані безмежного діалогу.

Гессе випередив свій час, створивши твір, в якому головні тенденції науки (формалізація, логізація, математизація, методологізація) блискуче виявлені й закріплені в ідеалізованій моделі інтелекту майбутнього. В цьому сенсі *Гра в бісер* – квінтесенція модерністської свідомості з її спробою створення *Супермови*, здатної виразити весь Універсум ("світ як ціле"), включаючи внутрішній світ людини.

Гра в бісер – шлях до створення справжньої *планетарної культури* за рахунок зведення до спільного знаменника всіх *культуросимволів* людства. Але Гра стала сучасною формою духовності" не стільки завдяки своїм досягненням у науковому аналізі, як завдяки набутій давніми таємними способами здатності магічно входити в будь-яку минулу епоху і в будь-який духовний стан" [9, 36].

Роман є ілюстрацією ідеї мистецтва як безкінечної гри творчості із застосуванням простого правила – осягнення подібності формальних проєкцій шедеврів різних культурних жанрів у поєднанні з прихованою претензією на змістову єдність всієї світобудови, щоб "привернути до себе любов простору, почути майбутнього зов" (Б.Л. Пастернак).

Гессе спрогнозував стрімкий і болісний перехід до *касталійської моделі культури*, який проявиться, насамперед, через віртуальний світ компютерів, що прагнуть знищити індивідуальну творчість. Це вже буде принципово інший вид творчості – *мегатворчість*, тобто колективне майже синхронне творення великою кількістю людей *єдиного* Супертексту, як коментаря до інших текстів. При цьому коментуються вже не зміст джерел-оригіналів, а безкінечні їх інтерпретації та тлумачення.

Отже, *касталійська модель культури* являє собою синтез двох моделей: модерністської установки на науковий опис Єдності Універсуму та постмодерністської одержимості ідеєю Плюралізму та унікальності *Іншого...* і це вже не бінарні, жорсткі конструкції, що розколюють світ на ворогуючі елементи, не уніфікована одноманітність, але й не жахливо безладна "ризомакультура" [14, 13–14], а первісно божественна нерозчленованість-цілісність духовного і матеріального Універсуму.

У своїй практичній діяльності ми маємо справу не безпосередньо з довколишнім світом, а з репрезентацією світу, з когнітивними моделями і картинами. Представлення світу – це його осмислення. інтерпретація. Світ уявляється людині через призму її культури, зокрема мови: саме метафора є своєрідною "картиною світу", неоднаковою у носіїв різних культур чи однієї і тієї ж культури в різні історичні періоди.

На противагу стратегії дискурсу ("ідололатрії") стратегія нарративу пропонує (примордіальну) дію (акт): зміна способу сприйняття світу веде до внутрішнього визволення людини.

"Я не відходив цього разу у минуле чи у казкове позачасове, а створював фікцію датованого майбутнього. Світська культура того часу буде такою ж, як і сьогодні. На противагу їй існуватиме духовна культура, в якій варто жити і якій варто служити. Це образ бажаного, який я хотів намалювати" [15. 367].

"Гра в бісер" – не телескоп, спрямований на далеке майбутнє, а дзеркало, що відображає з хвилюючою гостротою парадигму сьогоднішньої реальності" [16]. Дивовижно, яким прозорливим виявилось передбачення письменника нашої дійсності! А його критика "фейлетонної культури" такою близькою нашому баченню сучасної попкультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павлова Н.С. "У всех пропастей на краю" / Герман Гессе. Игра в бисер. – М.: Издательство Правда, 1992. – с. 18.
2. Sikander Singh. Hermann Hesse. – Stuttgart, Philipp Reclam, 2006.
3. Лейтес Н.С. Немецкий роман 1918–1945 годов (эволюция жанра). Учебное пособие. – Пермь, 1975. – 324 с.
4. Аверинцев С.С. Путь Германа Гессе / Герман Гессе. Избранное. – М.; Художественная литература, 1977.
5. Гутерман Ю.О. Поэтика романа Г. Гессе "Игра в бисер" в контексте философии буддизма и даосизма Диссертация на соиск. Ученой степени кандидата филолог. наук. – М., 1999 – режим допуску: www.dissercat.com/.../poetika-romana-g-gesse-igra-v-biser-v-kontekste-filosofii-buddizma-i-daosizma.
6. Willy Michel, Edith Michel. Das Glasperlenspiel / Interpretationen. Hermann Hesse Romane – Stuttgart: Philipp Reclam, 1994.
7. Hesse Hermann. Ausgewählte Briefe. Erweiterte Ausgabe. Zusammen gestellt von Hermann Hesse und Ninon Hesse. – Frankfurt a. M., 1974. – S. 436 f.
8. Маркович Е. Герман Гессе и его роман / Герман Гессе. Игра в бисер. – М.: Художественная литература, 1969.
9. Гессе Герман. Гра в бисер. – Харків: Фоліо, 2001.
10. Hermann Hesse und die Religion. Die Einheit hinter den Gegensätzen. 6 Internationales Hermann Hesse Kolloquium in Calw 1900 – Dfd Liebenzell / Cflw: Verlag Bernhard Gengenbach.
11. Бычков В.В., Бычков О.В. Игра / Лексикон неоклассики. Художественно-эстетическая культура XX века / Под ред. В.В. Бычкова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003–607 с.
12. Wilpert Lexikon der Weltliteratur. Werke A-K München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1997. – S 480.
13. Середкина Е.В. Три модели планетарной культуры в контексте романа Г. Гессе "Игра в бисер" электронный ресурс anthropology.ru/ru/texts/seredkina/glasperlenspiel.html
14. Философия. Учебник (под редакцией В.Д. Губина). – М., 1997.
15. Hermann Hesse. Ausgewählte Briefe. Erweiterte Ausgabe. – Frankfurt a.V. Suhrkamp, 1974.
16. T. Ziolkowski Der Schriftsteller Hermann Hesse. Frankfurt: Suhrkamp, 1979.

Стаття надійшла до редакції 20.04.15

И. П. Мегела, д-р. филол. наук, проф.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

Игровые аспекты философской утопии Г. Гессе "Игра в бисер"

Статья посвящена анализу романа "Игра в бисер" Германа Гессе как философской утопии и проработке планетарной культуры. Освещается функционирование ордена интеллектуалов в "республике духа" "Касталии, раскрываю-

тся принципы игры в бисер как синтеза различных наук и искусств, как универсального языка в оперировании культурными ценностями человечества. Анализируется композиционное построение романа, его философский смысл.

Ключевые слова: *игра в бисер, философская утопия, аскетический орден интеллектуалов, "фельетонная эпоха", духовенная иэрархия, синтез наук и искусств, планетарная культура, формализация, методологизация, квазикомментирование, метатекст.*

I. Mehela, prof.

Institute of Philology Taras Shevchenko University of Kyiv

Igrovi aspect of filosofskoї utopii H. Hesse "The glass bead game"

The article considers the novel "The Glass Bead Game" by Hermann Hesse in terms of philosophical utopia and prototype of planetary culture. The article focuses on the activity of the order of intellectuals in the province Castalia, the principles of the glass bead game as the synthesis of various sciences and arts, as a universal language to manage humanity's cultural values. The novel's composition and philosophical sense of its message is also studied.

Key words: *glass bead game, philosophical utopia, austere order of intellectuals, "feuilleton" epoch, ecclesiastical hierarchy, synthesis of sciences and arts, planetary culture, formalisation, methodologisation, quasi commentation, megatext*